

УДК 338.631

Інноваційний характер та ризики в управлінні розвитком сільських територій

Плотнікова М.Ф.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри інноваційного підприємництва та інвестиційної діяльності
Житомирського національного агроекологічного університету

Статтю присвячено оцінці системного характеру розвитку сільських територій. Досліджено багатофункціональність сільських районів, принципи її становлення та управління. Проілюстровано асиметрії та диспропорції сільського розвитку та існуючі механізми аграрної політики як інструменти їх подолання. Окреслено ризики та резерви інноваційного управління розвитком сільських територій із позиції світоглядного, історичного, ідеологічного, економічного та соціально-екологічного підходів. Досліджено досвід малих і середніх форм господарювання й життєдіяльності на сільських територіях як керуючих екосистемами.

Ключові слова: сталий розвиток, розвиток сільських територій, інновації, інвестиції, ризики, соціально-економічні умови життя, продовольча та економічна безпека.

Плотникова М.Ф. ИННОВАЦИОННЫЙ ХАРАКТЕР И РИСКИ В УПРАВЛЕНИИ РАЗВИТИЕМ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Статья посвящена оценке системного характера развития сельских территорий. Исследованы многофункциональность сельских районов, принципы ее становления и управления. Проиллюстрированы асимметрии и диспропорции сельского развития, а также существующие механизмы аграрной политики как инструменты их преодоления. Обозначены риски и резервы инновационного управления развитием сельских территорий с позиции мировоззренческого, исторического, идеологического, экономического и социально-экологического подходов. Исследован опыт малых и средних форм хозяйствования и жизнедеятельности на сельских территориях как управляющих экосистемами.

Ключевые слова: устойчивое развитие, развитие сельских территорий, инновации, инвестиции, риски, социально-экономические условия жизни, продовольственная и экономическая безопасность.

Plotnikova M.F. INNOVATIVE NATURE AND RISKS IN THE MANAGEMENT OF DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES

The article is devoted to the assessment of the systemic nature rural development. It also demonstrated the multifunctionality of rural areas, the principles of its formation and management. Illustrated by the asymmetries and imbalances of the rural development as well as existing mechanisms of agricultural policy as the tools to overcome them. Defined risk and reserves management of innovative development of rural areas from the perspective of ideological, historical, ideological, economic and socio-environmental approaches. Investigated the experience of small and medium-sized farms and livelihoods in rural areas as managers of ecosystems.

Keywords: sustainable development, rural territories development, innovation, investment, risk, socio-economic living conditions, food and economic security.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Діяльність урядових структур переважно зосереджена на макроекономічних параметрах розвитку країни як об'єкту управління. Водночас недостатньо врегульованими залишаються чинники індивідуального розвитку окремих домогосподарств. Із позицій ефективності доцільним є стимулювання розвитку родин та їх груп як визначальних рушіїв регіонального розвитку. Перехід державного стимулювання розвитку на мікроекономічному рівні (окремої людини, родини) спроможний зробити еволюційний крок до розвитку суспільства в цілому. Головним резервом цього розвитку є забезпечення прозорості та

відкритості системи доступу до загальнодержавних ресурсів, зокрема землі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структурні, функціональні та демографічні проблеми регіонального розвитку, а також напрями їх вирішення знайшли своє відображення в чисельних працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, О.В. Скидан вивчає аспекти державотворчої діяльності з позицій формування національної продовольчої політики [1]. Недостатньо ефективний рівень інформаційного, консультаційного та дорадчого забезпечення практично всіх видів діяльності на сільських територіях є однією з причин зниження ефективності виробництва

та посилення міграційних процесів [2]. Світовий характер деструктивних процесів, а також активізація ролі сільської громади через низку механізмів визначає підвищення відповідальності за власний розвиток та розвиток території з метою забезпечення наявних потреб [3–5]. Формування державних механізмів підтримки та сприяння регіональним перетворенням регіони є основою сприятливого особистісного фізичного й духовного зростання [6]. Водночас нереалізованість природно-екологічного та соціально-економічного потенціалу є підставою для пошуку перспективних напрямів вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Ураховуючи необхідність реформування структури зайнятості, перспективність багатофункціональної моделі суспільного розвитку внаслідок її здатності долати кризові явища в економіці без додаткових бюджетних витрат завдяки інноваційно-екологічній та соціально-економічній складовій, він потребує поглибленого вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення напрямів упровадження інноваційних підходів до розвитку сільських територій та оцінка ризиків, що з ними пов'язані.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політика децентралізації управління, що виникла на фоні погіршення демографічної ситуації на сільських територіях, зниження обсягів виробництва продукції та зменшення її асортименту в межах країни і, як наслідок, підвищення імпоротної залежності, виїзд сільських мешканців у міста та за межі країни формують засади низької продовольчої та економічної безпеки України в довгостроковій перспективі. Головною негативною ознакою сьогодення з позиції просторової організації в країні є депопуляція населення (до ХХ ст. рівень та якість життя населення визначались темпами його приросту, тоді як у ХХ–ХХІ ст. превалює рівень ВВП на душу населення), що має територіальний характер (зростання чисельності населення має місце лише в мегаполісах). З економічної точки зору мегаполіси – це місця продажу імпорту.

Водночас наявність талановитого й працездатного населення та земельних угідь, що можуть бути надані кожному повнолітньому громадянину (1 га землі для облаштування Родової садиби) безоплатно, у постійне (або довічне) користування, без права продажу, із правом передачі лише в спадок, дають змогу вирішити низку соціально-економічних питань. Базовим при цьому є формування

спрощеного та прозорого порядку отримання земельної ділянки. До них, зокрема, можна віднести зниження соціальної напруженості внаслідок підвищення рівня зайнятості та самозайнятості, оздоровлення населення, забезпечення його житлом, екологічно безпечними поживними та смачними продуктами харчування, стимулювання народжуваності, зниження навантаження на об'єкти інфраструктури міст, відродження родючості ґрунтів та захист їх від ерозії тощо. Процес отримання землі запускатиме економічний мультиплікатор, що стимулюватиме виробництво в будівельній галузі, у тому числі матеріалів. Аналогічні процеси відбуваються і в інших галузях економіки. Крім того, близько 25% капіталів знову повертається в економіку у вигляді податків та зборів, які, своєю чергою, стимулюють розвиток інших секторів, що дає стійке замовлення промисловості та всій економіці в цілому. Сприяння розвитку локальних виробництв буде додатковим стимулятором розвитку.

Основою розвитку на сільських територіях є власність на землю та людський ресурс. Водночас він охоплює всі сторони життя людини, що закріплені юридично та зберігають свій статус для майбутніх поколінь, що отримують землю в спадок. Не менш важливим є збереження засад стійкого розвитку (відновлення та примноження соціально-екологічного та економічного потенціалу території) як запоруки довгострокового характеру позитивних змін у системі «Людина – Природа». Всесвіт тримається на трьох складниках – матерії, енергії та інформації. Відсутність хоча б одного з цих елементів не лише порушує гармонію, але й є причиною руйнації систем [7], тому невраховання природних умов формування природного та соціального середовища стало причиною низки проблем сучасності.

Серед екологічних проблем сьогодення все більш вагоме місце посідає потреба відновлення родючості ґрунтів та їх захист від ерозії як запорука виробництва найважливішого ресурсу – продовольства (поряд із чистими водою та повітрям вони конкурують за першість з енергетичними джерелами як такі, яких найбільше потребує людство). Доцільно зауважити, що біоресурси, у тому числі продовольчі, повною мірою спроможні задовольнити потребу в енергії. Таким чином, запитом суспільства є виробництво продовольства відповідно до потреб за умови творчого розвитку людини та можливості радіти життю. Серед соціальних проблем можна відзначити

зниження тривалості життя населення, зростання чисельності хвороб, зокрема серцево-судинних, та їх «омолодження», небажання молодих людей мати дітей тощо. У зв'язку з цим у суспільстві сформувалися рухи щодо екологізації та біологізації суспільного життя. Проведені Інститутом природного маркетингу дослідження засвідчили зростаючий тренд до купівлі та споживання товарів із маркуванням «екологічний», «органічний», «біологічний» [8]. Міжнародна статистика відносить до категорії споживачів екологічної продукції близько 40% населення, з яких 15% – «натуралісти» (прихильники здорового способу життя, турбуються про безпеку життя для себе та своїх близьких, самі є виробниками екологічної продукції, активними учасниками суспільних процесів: мами малолітніх дітей чи жінки, що збираються стати мамами, вегетаріанці, часто люди середнього віку, 35–40 років), 25% – «дрифтери» (молодь, яка відслідковує та наслідує тренди, бере участь у модних течіях, наслідують зірок та кумирів, адептів, але близько нові віяння не сприймають і стійких прихильностей на довгостроковій основі не мають), 24% – «мінімалісти» (люди, що утримуються від усього зайвого: мало купують та споживають, можуть зрідка нести високі витрати, але лише на якісні речі, часто ексклюзивні); 36% – інші (мають різнопланові прихильності, які можуть носити нестійкі або стійкі індивідуальні інтереси та характер). Сучасні тенденції щодо активізації розвитку суспільства та посилення гармонізації розвитку сільських територій пов'язані з еволюційним характером змін (табл. 1).

Бажання зміни міського способу буття, що виявило себе в 50–60-х роках ХХ ст. прак-

тично в усіх країнах, було обумовлено бажанням наповнити життя сенсом. У цей період формують перші громади, в яких переважає спільна власність на землю та засоби праці [6–9]. Новою хвилею формування суспільства майбутнього стала розпочата в 90-х роках ХХ ст. хвиля переселенців до сіл, що стали засновувати власні родові помістя та поселення родових помість, що мали на меті об'єднання декількох поколінь (роду), створення самодостатньої системи, спроможної забезпечити родину всім необхідним для життєдіяльності та господарювання. Творці цих помість (в Україні цей рух активізувався на початку 2000-х років, зараз налічується близько 100 поселень) – це люди з якісно новим рівнем свідомості (табл. 2).

Принципова схема стратегічного управління стійким інклюзивним розвитком територіальної громади включає вирішення питань: земельних, інвестиційних, виробничих (завдяки обслуговуючим кооперативам, технологіям органічного виробництва, безвідходної життєдіяльності, у тому числі використання відновлюваних джерел енергії), споживчих (забезпечення економічної та продовольчої безпеки, високих рівня та якості життя, у тому числі вирішення житлових та комунальних проблем), освітніх (використання біоадекватних підходів в освіті та вихованні – ноосферна освіта, підвищення рівня свідомості та відповідальності особистості за власне життя та навколишній простір), оздоровчих та рекреаційних (відновлення екологічного балансу та примноження потужності та потенціалу території, у тому числі через забезпечення біологічного різноманіття) (рис. 1).

Таблиця 1

Еволюційно-інноваційний характер розвитку суспільства

Показники	Етапи розвитку цивілізації			
	аграрний	індустріальний	постіндустріальний	інтелектуальний
Основний продукт	їжа	товари	послуги	культура
Фактор виробництва	земля	капітал	знання й уміння	духовний розвиток
Ключові технологи	ручні	машинні	організаційні, інформаційні	інтелектуально-інноваційні, світоглядні
Місце людини	джерело фізичної сили	оператор машин і механізмів	творець	співтворчість із Богом
Головний очікуваний результат освіти	елементарні знання і навички	наукові й інженерні знання	методологія пізнання і діяльності	гармонійний розвиток суспільства та простору

Порівняльна характеристика сільських населених пунктів

Показники	Населений пункт			
	традиційний міський	традиційний сільський	екологічне поселення	родове поселення
	аграрний	індустріальний	постіндустріальний	інтелектуальний
Рівень взаємодії	низький	середній та/або високий	високий	високий
Форма власності на землю та засоби виробництва	індивідуальна	індивідуальна	спільна	індивідуальна та спільна
Основний засіб реалізації цілей	техніка та технології	земля	людина	свідомість
Вплив на навколишнє середовище	негативний	негативний та/або нейтральний	нейтральний та/або позитивний	нейтральний та/або позитивний
Використання потенціалу території	зниження	зниження	збереження та/або примноження	збереження та/або примноження
Цілі існування	виробництво товарів, робіт і послуг, головним чином технологій та засобів виробництва	виробництво сільськогосподарської продукції	формування нового (альтернативного існуючому) укладу життя	перетворення Землі в ідеальне середовище існування людини, як це було передбачено Богом
Переважаючі технології у виробництві та споживанні	інтенсивні	екстенсивні	духовні	розумної достатності

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм інноваційно-стратегічного управління розвитком територій

Базовими підходами у формуванні територіальної громади є процес формування моделі суспільства майбутнього, де кожна людина – творець, основою діяльності якого є гармонійний індивідуальний і суспільний розвиток, а також створення простору, що цьому сприяє. Як наслідок, мають місце суспільні трансформації та світоглядно-інтеграційні процеси у співпраці з Природою, що є протилежним по відношенню до домінанти ХХ ст. – масового виробництва як продовження тоталітарного режиму в економіці, яке знищувало інші форми та види діяльності суспільстві (стратегічними завданнями масового виробництва було використання великомасштабних технічних засобів, великі обсяги виробництва, транспортабельність, тривале збереження, відсутність «прив'язки» до певної території з позиції виробництва та реалізації тощо, що нівелювало споживчі потреби товарів, спровокувало перевиробництво, надало потужні можливості щодо збагачення мережі посередників та спровокували потужне антропогенне навантаження на навколишнє середовище та, як наслідок, появу негативного екологічного сліду). На відміну від останнього локальна економіка має на меті власне місцеве виробництво переважно для споживача, що знаходиться безпосередньо або наближено до виробничих потужностей продуцента, що автоматично висуває високі вимоги до збереження екології, вирішення низки соціальних завдань, підвищення ролі корпоративної соціальної відповідальності [3–10].

Перевага сучасного етапу розвитку людства полягає в тому, що результати НТП дають змогу виробляти невеликими партіями конкурентоспроможний товар, коли невеликі проекти є високопродуктивними. Реалізація суспільного потенціалу при цьому забезпечується завдяки поєднанню наслідків П'ятої технологічної хвилі із соціальними технологіями, базові з яких спрямовані на зміну моделей поведінки суб'єктів, зміну соціальних інститутів, або в широкому розумінні – на зміну систем та їх проектування. Тренд сьогодення: добробут майбутнього прямо пов'язаний із соціальними технологіями, які є основою багатства. Враховуючи, що ринок за своєю суттю є системою інформаційного домінування, більшість торгових марок не мають матеріального виробництва, а об'єктом продажу є права та набір цінностей. Практика господарювання довела вищу життєздатність невеликих компаній, тоді як великі є особливо вразливими в період рецесії [10]. Ринковим

механізмом деглобалізації бізнес-процесів є впровадження системи аутсорсингу (від англ. *outsourcing* – використання зовнішнього ресурсу) та франшизи, що дає змогу дистанціювати розробника та того, хто його технологію використовує, з одночасним посиленням орієнтації на споживача. Для прикладу, територіальна організація населеного пункту, що буде побудована на великій кількості малих виробництв та форм життєдіяльності, головним чином зорієнтованих на власне споживання, а основою багатства є внутрішній обіг валют (локальна економіка), тоді невелика грошова маса спроможна забезпечити всі наявні потреби мешканців.

Взаємодія з природою повною мірою не може бути описана будь-якою системою, але розуміння головних її принципів дає змогу власнику виявляти творчість у формуванні відносин у системі «Природа – Соціум». Зокрема, у землеробстві бажаним є ярусне розміщення рослин та/або суміщення їх із садом. Рішенням є поступова зміна рослин із розшаруванням та поділом їх на рівні в часовому русі з використанням підрізання дерев і використання деревини для мульчування. Постійне нашарування органічної речовини на поверхні ґрунту, розуміння того, як у Природі рослини змінюють одна одну, дає змогу впроваджувати виробництво різноманітних продуктів, що є природним у технології Землі. Тоді спостерігається більш повне використання земель за одночасного підвищення родючості ґрунтів і відновлення водно-повітряного балансу в них та вирощування достатньої кількості продовольства. У такому середовищі Людина стає складовою частиною механізму планети, синхронізуючи свою роботу з ним. Такою є система лісу, таким є шлях до достатку. Враховуючи те, що тип систем біорізноманіття не викладався у ВНЗ та не вивчався науково-дослідними установами, постає потреба у вивченні такого досвіду в групах та поодиноких господарствах, де людина може напряму взаємодіяти з рослинним та тваринним світом. Практика взаємодії багатьох видів на території знайшла своє відображення в технології пермакультурного дизайну, що впроваджується практиками всього світу (Білом Моллісоном, Джефом Лоутоном з Австралії, Масанобу Фукуокою з Японії, Зеппом Хольцером з Австрії, Ернстом Гетчем із Бразилії та ін.) [3–9].

Характерною рисою суспільно-економічного сектору сучасності є поширення принципів сталого розвитку, нульових підходів до антропогенного навантаження на навко-

лише середовище (концепція «нульового зростання»), екологізації виробництва та життєдіяльності (введення біологічних, органічних, пермакультурних, безвідхідних і енергозберігаючих технологій), пріоритетності впровадження інноваційних підходів, нано-, інформаційних та когнітивних технологій та ноосферного бачення щодо подальшого розвитку людства. Базовим акцентом зазначених підходів є інтенсифікація впливів окремих елементів виробничих і соціальних систем один на одного, за рахунок чого досягається якісно нове індивідуальне громадське зростання, а також значний синергетичний ефект соціально-економічних перетворень [5].

Критерії ефективності сільського розвитку на основі реалізації Концепції «Родове помістя»: зростання чисельності населення і демографічний розвиток (підвищення рівня народжуваності в розрахунку на одну жінку; зниження рівнів захворюваності та смертності, зростання середньої тривалості життя; зростання кількості спортивних секцій та чисельності їх відвідувачів); відновлення середовища існування, підвищення рівня продовольчої, економічної та екологічної безпеки (забезпечення доступності в достатній кількості виробленого якісного, поживного продовольства, що має лікувальні властивості і сприяє розвитку розумової діяльності; відновлення біологічного різноманіття та екологічного потенціалу Землі, забезпечення чистоти води, повітря і ґрунту; зростання власного органічного та біологічного землеробства, екологічних безвідхідних і енергозберігаючих технологій та використання відновлювальних джерел енергії); підвищення рівня і якості життя населення, духовно-соціальний розвиток (підвищення здібностей людей до праці – поліпшення фізичних, розумових і духовних здібностей, унаслідок взаємодії з навколишнім природним середовищем; зростання рівня освіченості та інноваційної діяльності – зростання чисельності осіб, які навчаються у вишах, кількості відкриттів, патентів, ноу-хау, захищених дисертацій, упровадження ноосферної освіти; підвищення рівня забезпеченості, зокрема, продовольством і житлом; зниження соціальної напруженості; розвиток безпосереднього місцевого самоврядування і прямого народовладдя (зростання чисельності населення, яка бере участь у виборах, референдумах та інших механізмах прямого народовладдя; на місцях діють територіальні громади; рішення соціальних питань реалізуються через механізм споживчих товариств,

економічне зростання забезпечує функціонування обслуговуючих кооперативів; відновлення соціальної і виробничої інфраструктури здійснюється на основі державно-приватного партнерства загальнодержавних і місцевих адміністрацій, а також громадськості).

Програма розвитку сільських територій крізь призму доступності ресурсного забезпечення, популяризацію послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, культури і спорту, соціальної сфери механізмом своєї оптимізації передбачає тісну взаємодію суспільства і держави на засадах прямого народовладдя та посилення ролі територіальної громади, одним із напрямів якої є реалізація Концепції «Родове помістя». Оптимізація сфери виробництва здійснюється за допомогою збереження і примноження традиційних знань, охорони та відтворення земель у результаті диверсифікації економічної діяльності в напрямі захисту ландшафтної національної історико-культурної спадщини як еколого-економічної підстави для існування населення. Підвищення внутрішньої мотивації, зростання обсягів виробництва до оптимальних потреб (принцип розумної достатності), балансування внутрішнього споживання і перспектив реалізації, створення екологічно здорової й економічно сталої освіти, подібної за своєю функціональністю природним екосистемам, є запорукою забезпечення самодостатності і самовдосконалення.

Висновки з цього дослідження.

Подальше соціально-економічне зростання та інноваційний характер розвитку людства, у тому числі на сільських територіях, передусім пов'язані з локальними економіками та принципово новим рівнем свідомості особистості за своє життя та навколишній простір.

Базовими критеріями територіального розвитку є зростання кількісних та якісних характеристик середовища, що супроводжується збільшенням потужності та потенціалу території.

Одним із напрямів розвитку сільських територій, що забезпечує їх цілеспрямоване зростання є реалізація концепції «Родова садиба», що дає змогу вирішити низку соціально-демографічних, еколого-економічних та техніко-технологічних проблем. Аналогічний досвід реалізації є модульним та таким, що може бути поширений у межах країни. Додатковий ефект від упровадження інноваційно-інвестиційної діяльності поселенців дає змогу стійко вирішувати питання продовольчої та економічної безпеки як на регіональному, так і національному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Скидан О.В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації : [монографія] / О.В. Скидан. – Житомир : ЖНАУ, 2008. – 376 с.
2. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка ; 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 218 с.
3. Christian D.L. Creating a Life Together: Practical Tools to Grow Ecovillages and Intentional Communities / D.L. Christian. – Paperback: New Society Publishers, 2003. – 273 p. [Electronic resource]. – Access mode : https://archive.org/details/fa_Creating_a_Life_Together-Practical_Tools_to_Grow_Ecovillages_and_Intentional_Comm.
4. Gilman R. The Eco-village Challenge. The challenge of developing a community living in balanced harmony – with itself as well as nature – is tough, but attainable / R. Gilman // Context Institute. Catalyzing a graceful transition to the Planetary Era, 2013 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.context.org/iclib/ic29/gilman1/>.
5. Living in harmony: inspring stories from ecovillages. Editor: Dalia Vidickiene. Vilnius: BMK Leidykla, 2013. – 124 p.
6. Plotnikova M. Conceptual Basis for Ukrainian Rural Development / M. Plotnikova // Regional Formation and Development Studies. – 2015. – № 3. – P. 134–144.
7. Финдхорнский Фонд (The Findhorn Foundation) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.findhorn.org>.
8. Global Ecological Network (GEN) [Electronic resource]. – Access mode : <http://gen.ecovillages.org/>.
9. Plotnikova M. Innovative character of rural territories social potential realization / M. Plotnikova // Management Theory And Studies For Rural Business And Infrastructure Development. – 2014. – № 36. – P. 956–958.
10. Оно Т. Производственная система Тойоты. Уходя от массового производства / Т. Оно ; пер. с англ. ; 3-е изд., перероб. и доп. – Москва : Институт комплексных стратегических исследований, 2008. – 208 с.